

Színfalak

„Az Agitációs és Propaganda Bizottság színházi témájú anyagait tanulmányozva, még akkor is világosan kirajzolódik Aczél György irányító szerepe, ha tudjuk, hogy a Bizottság jegyzőkönyvei egyetlen döntést sem kapcsoltak konkrét személyhez. A jegyzőkönyvek ugyanis tartalmazzák az ülésen jelenlévők pontos névsora mellett egy-egy téma előadóját, meghívottait és a hozzászólókat. A névsorok áttekintése révén látható, hogy Aczél György az egész korszakban megkerülhetetlen volt színházi kérdésekben, még akkor is, amikor formailag »csak« miniszterelnök-helyettes, nem pedig a KB ideológiai titkára volt. Nemcsak jelen volt az üléseken, de szinte kivétel nélkül hozzá is szólt a színházi napirendekhez, míg a hivatalból jelenlévő kulturális miniszterek például csak elvétve tették ugyanezt. Pozsgay Imre és Köpeczi Béla is csak egy-egy alkalommal kért és kapott szót. Sőt, 1981 áprilisában az ideológiai titkár, Óvári Miklós nélkül is megvitatták az előzetes műsorterveket, úgy, hogy a jegyzőkönyvet Aczél György írta alá.”¹ Így jellemzik Aczél szerepét a színházak irányításában annak a dokumentumkötetnek a szerkesztői, amely számos „problematikus” előadás sorsát tárja fel.

¹ Imre Zoltán – Rong Orsolya (szerk.): *Színgorúan titkos. Dokumentumok a Kádár-kori színházirányítás történetéhez, 1970–1982.* PIM–OZSMI, Budapest, 2018, 14. o. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_021/?pg=15&layout=s

Pozsgay és Aczél hatalmi harcának egyik jelentős frontja a színház volt.

1978-ban fölkavarodik a főváros színházi élete. A vidéki színházi megújulás áthullámszik Budapestre. A legjobb vidéki színházakból, Kaposvárról, Szolnokról, Kecskemétről – ahová a hetvenes években csapattostul özönlöttek Pestről színházakat nézni diákok és connaisseurök – vezető színészek, rendezők és színházvezetők érkeznek a fővárosba, mindenekelőtt a Nemzeti Színházba.

A fiatal szolnoki és kaposvári színigazgatók, Székely Gábor és Zsámbéki Gábor Pozsgay segítségével és védnökségével kerülnek a Nemzeti-be. Aczél – Pozsgay szerint mindenféle egyeztetés, megbeszélés nélkül – fölkéri föléljük igazgatónak a maga emberét, Nagy Péter irodalomtörténészt, aki köztudomásúan ellenséges viszonyban volt a „Gáborok” legtekintélyesebb – bár ekkor már csekélyebb politikai befolyással rendelkező – nemzeti színházbeli támogatójával, Major Tamással.²

Major és Aczél még a háború előttről ismerték egymást, sok mindent csináltak végig egymás mellett. Major a legmagasabb rangú vezetők baráti köréhez tartozott. 1956 után évről évre együtt szilveszterezett Aczél Balzac utcai lakásán Aczélékon kívül Kádárékkal, Orbánékkal, Sándorékkal stb. Major felesége főzte a szilveszteri tárko-

² Interjú Pozsgay Imrével. In: Bogácsi Erzsébet: *Rivaldazárlat.* Dóvin Kiadó, 1991, 135. o.

nyos bablevest. A szilveszteresték a nyolcvanas évek elején szűkültek le, rövidültek meg, és a nyolcvanas évek közepére megszűntek. Major tehát még a nyolcvanas évek elején is ott volt a szilveszteri társaságban, de az Aczéllal való viszonya már a hetvenes évek második felében megromlott. A rendszerbe vetett hite ekkorra már ugyancsak elrongyolódott. Több mint három évtizednyi igazgatói, főrendezői működés után 1978-ban Major kiszorult a Nemzeti Színház vezetéséből.

Kijebbb, mint ahogy azt utódai, a „Gáborok” szeretnék, de nem annyira, amennyire Aczél szeretné.

Tóth Dezső 1978. március 22-én kelt feljegyzése szerint Székely és Zsámbéki ragaszkodna Major főrendezői státuszához. Le kell szerelni őket azzal, hogy Major rendezőként, színészként intenzíven jelen lehet a színház életében.³

Székely Gábor: „Ekkoriban [Major] már nagyon rosszban volt Aczél Györggyel, aki úgy vélte, hogy a Nemzeti Színházon belüli torzsalakodás egyik oka éppen Major. És azt akarta, hogy ne töltsön be fontos szerepet a színház életében. Mi viszont nem értettünk egyet Aczéllal, s Major változatlanul rendezhetett és játszhatott.”⁴

Major egyetlen előadást (Goldoni: *Két úr szolgálja*) rendezhetett abban a négy évben, amíg Zsámbékiékkal együtt volt a Nemzetiben.

1979. január 4-én, néhány hónappal azután, hogy Zsámbékiék megkezdték a működésüket a Nemzetiben, már válságmegbeszélést kellett tartani Aczélnál az érdekelt vezetők és Pozsgay részvételével Nagy és a „Gáborok” együttélésének feltételeiről.⁵

A megbeszélés nem segített a helyzeten. Három héttel később Nagy Péter levelet kap a minisztériumtól – tehát Pozsgay embereitől – arról, hogy mit várnak el a színház vezetésétől. Ennek szelleme Nagy szerint ellentétes azzal, amiben a megbeszélésen megállapodtak. Ezért lemond. Aczél arra kéri, gondolja meg magát. Erre levélben válaszol: eleve erkölcsi presszió alatt vállalta a Nemzeti igazgatását. Aczél minden segítséget megígért, de semilyet nem kapott. Székely Gábor viszont minden segítséget megkapott Pozsgaytól, minden úgy lett, ahogy ő kérte. Az ő ellenére, őt dezavualva döntenek mindenben, neki csak protokollszerepet szánnak. A rendezői önmegvalósításnak rendelik alá a magyar dráma, a nemzeti hagyomány iránti elkötelezettséget. Székely egyébként is paranoiás hiszteroid, abszolút diktatúrát gyakorol, teljesen alkalmatlan a pozíciójára, a színház a mélyponton van. Zsámbéki politikai környezete pedig „rendkívül aggályos”. Egyetlen ember tudná átvenni tőle az igazgatói posztot: Vámos László.⁶

Nagy Péter egy évtizeddel később így emlékezett: Aczél „úgy cserbenhagyott abban a nemzeti színházi ügyben, mint annak a rendje. De furcsa módon ez a barátságunkat nem szakította meg, csak hosszú

³ Imre Zoltán–Ring Orsolya (szerk.): *Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori történetéhez*. Ráció, Budapest, 2010, 219–221. o.

⁴ Székely Gábor nyilatkozata Major Tamás halálának tizedik évfordulóján. In: Bóta Gábor: *Az élő legenda. Magyar Hírlap*, 1996. április 13.

⁵ Imre Zoltán–Ring Orsolya (szerk.): i. m., 273. o.

⁶ MTA TTK Ms6085/155-156.

időre elhidegítette. Aczél rosszabbul viselte el, mint én, sokkal tovább volt megsértődve. Attól, hogy engem cserbenhagyott...”⁷ Nagy Péter utódával, Sziládi Jánossal Major is, a fő- és vezető rendező is jól kijött. A harc egy kis időre megcsendesedett. Aczél pedig a „cserbenhagyott” Nagy Pétertől kér levéltervezetet, hogy mit válaszoljon Sziládinak a műsorról levett Kornis-darab, a *Halleluja* ügyében.⁸ Sziládit elsősorban a *Hallelujára* hivatkozva váltják le pártfegyelmivel.⁹

Aczél úgy vett részt a Nemzeti és a Katona körüli csatározásokban, hogy a kaposvári színház egyetlen előadását sem látta. Az *Állami áruházat* sem, amelyet a felforgatás mintapéldájaként emlegetett. Aczél úgy is fogalmaz a rendezőnek, hogy „információi szerint” az előadás „nem belülről bírál”.¹⁰ Ez valóban így is volt.

Ez a példa is mutatja, hogy Aczél nem felelhetett meg annak az értelmiségi alapkövetelménynek, hogy csak arról a produktumról formáljon véleményt, amit látott-hallott-olvasott. Hiszen sokkal több művel kapcsolatban voltak döntenivalói, mint amennyit akár a legnagyobb étkű művészetfogyasztó be tud fogadni. Az is igaz, hogy Aczél a színháznak nem volt olyan mohó fogyasztója, mint az irodalomnak.

⁷ *Rejtőzködő legendárium*. Az interjúkat készítette és a kötetet szerkesztette Csáki Judit, Kovács Dezső. Szépirodalmi Könyvkiadó – Szemtanú Kiadó, Budapest, 1990., 362. o.

⁸ MTA TTK Ms6085/160–161.

⁹ Lásd Sándor L. István: *A Katona és kora. A kezdetek*. Ellenfény könyvek, Budapest, 2014.

¹⁰ Eörsi László: *Megbombáztuk Kaposvárt*. Napvilág Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 2013, 36–47. o.

1982-ben is a hozzá elérkezett információk alapján kívánt dönteni a kaposvári *III. Richárd* ügyében. Shakespeare drámáját a lengyel hadiállapot bevezetése után két hónappal mutatták be. Az előadást feljelentették azzal, hogy Richmond herceget, aki a darab végén VII. Henrikként átveszi a hatalmat, Jaruzelskire játszották.

A megyei első titkár, Varga Péter jelentése szerint: „A darabbal kapcsolatosan a telefonbeszélgetés során Komidesz Mihály, majd Aczél György elvtárs politikai intézkedést kezdeményezett, ennek végrehajtása a darab betiltását vonta volna maga után, az összes következményekkel. Komidesz Mihály elvtársal közöltem, hogy ezt az intézkedést kivételesen írásban kérem (eddig nem kaptam). Aczél György elvtárs a telefonbeszélgetés során a klasszikus darabok ilyen aktualizálását elítélte, ezzel egyetértettem. Jeleztem azt is, hogy a műsorpolitikát nem mi hagyjuk jóvá, nekünk ilyen darabokra nincs szükségünk.” A megyei pártvezető is csatlakozik a „belülről bírálás” követelményéhez: „...lehet indokolt esetben torzulásainkat, hibáinkat bírálni, de a bírálat a szocializmus talajáról, a szocialista társadalom érdekében történjen”.¹¹

Hiába szeretné betiltatni a helyi pártvezetőkkel az előadást a legmagasabb rangú kultúrpolitikus, hiába ért vele egyet a helyi pártvezető, írásos utasítás nélkül nem intézkedik. Sem a helyi, sem az országos vezető nem vállalja a felelősséget a betiltásért. A betiltásnak ugyanis politikai

¹¹ Eörsi László: *Az aczéli kultúrpolitika és a kaposvári Csiky Gergely Színház. Élet és Irodalom*, 2009. január 2.

ára van, amit egyikük sem kíván megfizetni. Nem fizették meg ezt az árat a Kaposvárott ugyancsak ez idő tájt bemutatott *Marat/Sade* előadás esetében sem, amely pedig – a Corvin köz képével – közvetlenül utalt '56-ra. Ez utóbbi még az 1986/87-es évadban is műsoron volt.

A be nem tiltás tehát legalább részben nem azok – adott esetben többek között Aczél – érdeme, akiknek ez módjukban állt volna, hanem azé a – jellemzően értelmiségi – közegé is, amely a betiltásnak politikai árat szabott azáltal, hogy súlyosan rombolja a hatalom képét ebben a közegben, növeli a hatalomtól elidegenedők számát és erejét.

„Ascher úgy tudja, hogy Aczél György (esetleg Köpeczi Béla) kezdeményezésére felmerült” 1981 táján, „hogy az egész színházat betiltják, de a helybeli, lokálpatrióta pártvezetés kiállt a színház mellett, „mert már kezdtek büszkékké lenni ránk”.¹² Ennek nyilván még súlyosabb ára lett volna.

Az első kaposvári előadás, amelyet Aczél megtekintett, *A Mester és Margarita* volt 1984-ben, évekkal a Nemzetiben lefolyt küzdelmek és a Katona József Színház megalakulása után. Ekkor Budapesten, a Víg-színházban tekintette meg Aczél azt az előadást, amely az Országos Színházi Találkozó díjaiból hármat is megkapott.

Az előadás szünetében Aczél berendelte a páholyába Ascher Tamást, az előadás rendezőjét és Babarczy Lászlót, a színház igazgatóját. Babarczy emlékei szerint Aczél „nagyon bánatosan azt kérdezte, hogy ha annak idején odaadom ma-

guknak a székesfehérvári színházat, akkor minden másképpen történik? Ami azt jelentette, hogy egy kukkot sem értett az egészből. Még akkor sem. [...] Mi a kaposvári színházért rendkívül keményen küzdöttünk éveken keresztül. Szó nem volt arról, hogy azt valaki odaadta nekünk. [...] Aczél azt mondta nekünk sajnálkozva, hogy ők félreértették a helyzetet, mert nem látták, hogy a színházak hatása ugyan kis közönség körében érvényesül, de ez a hatás rendkívül intenzív. Később mégis belátta a dolgokat.”¹³

Míg a Hevesi Sándor téren Aczél a „nép-nemzeti” erőekkel együtt a konzervatív szárny mellé állt, a Gyurkó–Jancsó–Hernádi-trió radikálisan új szellemű 25. Színházat föltámogatta az újságíró-szövetség padlásáról a Várba.

A 25. Színház egyértelműen Aczél-nak köszönhette a létét. A néki küldött színházi füzetben is ez áll: „Aczél Györgynek, a színház megalapítójának a hálás huszonötödik színház”.¹⁴ És ez a színház egyértelműen az ellentéte volt és akart lenni azoknak a hagyományos kőszínházaknak, a Vígnek, a Madáchnak, a Tháliának, az 1978 előtti Nemzetinek, amelyeket Aczélhoz legszilárdabb színházi káderei, Várkonyi Zoltán, Ádám Ottó, Kazimir Károly vezettek.

Gyurkó abban az alapvetésében, amelyben a 25. Színház jellegét és létjogosultságát meghatározta, azt írta, hogy ő a közönséget nem kiszolgáló, hanem átformáló, világnézeti

¹² Uo.

¹³ Eörsi László: *Megbombáztuk Kaposvárt*. Bp., Napvilág, 2013, 40. o.

¹⁴ MTA TTK Ms6065/13.

színházat kíván alapítani. Alaptézise az, hogy Magyarországon sem egyértelműen világnézeti, sem egyértelműen művészi célokat követő színház nincs, és nem is volt néhány kósza kísérlettől eltekintve. „A bulvárszínházon kívül a magyar színház egyetlen hagyománya az üzletet a művészettel vegyítő színházstípus.” Leszögezi, hogy „a magyar színház sosem volt igazán része az ország szellemi életének, sosem volt igazi szellemi hatóerő”.

Gyurkóé volt az egyik legradikálisabb álláspont a hatvanas évek végén fellángolt színházi vitában.¹⁵

A Várszínházat 1977-ben nyitották meg, és a Nemzeti Színház átformálásával egy időben, 1978-ban adták át a Gyurkó vezetésével megalakuló, Jancsó és Hernádi aktív közreműködésével beinduló Népszínháznak.

A Népszínház alapvetése az az idea volt, hogy a „progresszív kollektívizmus” természete szerint populáris, ezért helyénvaló, ha a progresszív kollektívista szellem kiszabadulhat a kis téréből a nagy térbe, beszívhatja az alacsony színvonalú vándorszínházat, az Állami Déryné Színházat, és megmutathatja a népnek, hogy nem a „lapos, konzervatív, polgári” színjátszás kell neki, hanem a progresszív, kollektívista és magas művészet.

A kísérlet kudarcba fulladt. Miként a 25. Színház, a Népszínház is erős szakmai ellenszélben működött, amíg tudott. Nem sokkal azután, hogy Nagy Péter távozott a Nemzetiből, a Népszínházból is

távoztak Aczél pártfogoltjai, de oda Aczél újító pártfogoltjai helyébe Aczél konzervatív pártfogoltjai érkeztek (Malonyai Dezső, Vámos László), és a konzervatív pártfogoltak fogták oda a Várszínházhoz a Nemzeti Színházat 1982-ben.

Vadász Ilona rendező volt a Nemzeti Színház párttitkára. Aczél számos hálás csodálóinak egyike: „Kéves embernek adatott meg, hogy szárnya legyen – kívánom, hogy minél magasabbra szálljon és csillogó szelleme őrizze életünket, mert ez biztonságot ad...”¹⁶ Így üdvözölte Aczél hatvanadik születésnapja alkalmából. A Nemzeti párttitkaraként levelet írt Kádár Jánosnak. Ebben „hamis, emberellenes optika” terjesztésével vádolta meg a Nemzeti Színház új vezetését. Azt kérte Kádártól, hogy ne legyen a Nemzeti egy „pinceszínház” felelőtlenül kísérletező színtere.¹⁷

Amennyire elégedett volt ugyanis Major, Székely, Zsámbéki és mások, főleg a közönség az új Nemzetivel, annyira elégedetlen volt a színház pártbizottsága, néhány befolyásos vezető színésze, többek között Sinkovits Imre, Kállai Ferenc, Agárdy Gábor, továbbá Hubay Miklós drámaíró – 1982 elejétől az Írószövetség elnöke – és néhány kritikus. Kivált Ablonczy László, aki egy évtizeddel később azoknak a támogatásával vette át a színház irányítását, akik ekkor Aczél támogatást adtak abban, hogy a Népszínház után 1982-től a Nemzeti Színházat is Malonyai Dezső igazgató és Vámos László művészeti vezető irányítása alá helyezze.

¹⁵ Koltay Gábor – Majoros József (szerk.): *Húszötödik Színház 1970–1977*. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1999, 9. o.

¹⁶ MTA TTK Ms6105/541.

¹⁷ Imre Zoltán – Ring Orsolya (szerk.): i. m., 334–335. o.

A Nemzeti Színház látogatottsága az új vezetés alatt csökkent.

Ablonczy Aczél oldalán is, Aczéllal szemben is kész volt fellépni a konzervatív színházi hagyomány megtörőivel szemben. 1971-ben ő írta le, hogy „nem látjuk igazán és indokolatlan a 25. Színház létezésének jogsultságát”.¹⁸

Aczél ekkoriban megpróbálja Pozsgayt „nép-nemzeti” oldalról előzni. A nemzeti jelleg előtérbe állításának követelményével lépett fel a Pozsgay által támogatott vezetőkkel szemben. A központi bizottság számára készült APO-jelentés abban foglalta össze a vezetéváltás célját, hogy a Nemzeti Színház megfelelhessen alapvető feladatának, „a magyar nemzeti színjátszás reprezentatív képviselőjének”.¹⁹

A Nemzeti Színház vezetői 1982-ben együtt buktak Pozsgayval, akinek az volt az utolsó miniszteri ténykedése, hogy megalapította a Katona József Színházat.²⁰ Oda mentette át Székelyt, Zsámbékot, Majort, Gobbit és mindazokat, akik nem ragaszkodtak a „reprezentatív nemzeti színjátszáshoz”. Aczél nem lelkesedett a megoldásért, nem lelkesedett annak a Katona József Színháznak a megalapításáért, amely azután a legnagyobb nemzetközi hírnevet és a legtöbb külföldi elismerést szerző magyar színház lett. Knopp Andrásnak, Óvári Miklósnak jelentős szerepe volt ennek és a korábbi kompromisszumoknak a kimunkálásában,

a harci veszteségek csökkentésében. Agárdi Péter szerint Óvári szerepe volt a döntő.²¹

Míg a vidékről érkezettek a fővárosban sikerült elmenekíteni, a fővárosi színházvesztetteknek, a Gyurkó–Jancsó–Hernádi-triónak Aczél vidéken, éppen Pozsgay pátriájában, a Kecskeméti Katona József Színházban adott újabb – az érintetteket kevés sikerélménnyel vigasztaló – esélyt 1983 és 1985 között.

Ezekben az években a színházi vezetők, vezető rendezők új generációja tűnt fel a vidéki színházakban. Nehéz időszakban, sok problémával találták szembe magukat, s e problémák jelentős része nem volt független Aczél Györgytől.

Mészáros Tamás szerint a pártaktivákon a fővárosi színházi vezetők, Aczél emberei folyamatosan ekézték a „lázadó” vidéki színházakat, a kaposvárit, a szolnokit, a kecskeméti. Hangsúlyozták, hogy ezek a színházak politikai veszélyt jelentenek. Kaposvárral szemben például Kazimir Károly volt a legelleneségebb.²²

Felszólaltak a színházi vitákban és a színházi produkciók értékelésében az új törekvések mellett álló lapok és színikritikusok ellen is. Azon a rendkívüli és drámai társulati ülésen például, amelyet 1973 januárjában hívtak össze a Vígszínházban Latinovits Zoltán *Ködszurkálójának* megjelenése után és annak kiadása ellen tiltakozva, követelve a terjesztés leállítását, Malonyai Dezső jelentése szerint Várkonyi Zoltán azt fejtegette, hogy a *Színház* című lapban anarchiára

¹⁸ Alföld, 1971/2.

¹⁹ Magyar Országos Levéltár, 288. fond, 11. cs./4475. ó. e.

²⁰ A Katona József Színház megalakulásának körülményeiről lásd részletesen Sándor L. István: *A Katona és kora. A kezdetek*. Ellenfény könyvek, Budapest, 2014.

²¹ Agárdi Péter személyes közlése.

²² Eörsi László: *Megbombáztuk Kaposvárt*. 47. o.

biztató, minden eredményt elvető, rendezőellenes írások jelennek meg. Szerzőik elvetik, úgy általában, a kialakult struktúrát, megoldást nem ajánlanak, demagóg módon csapkodnak, remélhetőleg már nem sokáig, a szövetségünk címere alatt.²³ A lap impresszumából csak három évvel később vették ki a Magyar Színházművészeti Szövetséget.

Várkonyi Aczélnak írott leveleiben még élesebb hangot használ: „Mihályi – Szigethy – Koltai²⁴ és a többiek bolondgombájától megégetve zavarodottan kapkodják a fejüket.” „Ami itt másfél esztendeje megindult, az nem a jövő építése, hanem a múlt és jelen pusztítása.” „Utat csinálni, mint ahogy Mihályi szeretné, a grotowskizmus²⁵ és a közönség nélküli színház prófétáinak?”

Várkonyi szemétdombnak minősíti²⁶ a *Kritikát* és Rényi Péterhez fordul levélben Molnár Gál Péter kritikája²⁷ miatt, amelyet Harold Pinter *A gondnok* című vígszínházi drámájának előadásáról írt: „Tizenhat esztendő munkáját, hatvan jó művész hitét és erőfeszítéseit köpi szembe cinikusan és megalapozatlanul MGP.” „Az a garázdálkodás, amelyre ez az ember néha... vetemedik, undort ébreszt a színházak művészei között. [...] A felelősség nem a mienk, hanem az Önöké. Önök tudják, kiket szabadítanak rá erre a keserves keményen dolgozó színházi világra.”²⁸ A levelet Aczélnak is elküldte.

²³ MTA TTK Ms6079/69-70.

²⁴ Mihályi Gábor, Szigethy Gábor, Koltai Tamás.

²⁵ Jerzy Grotowski világhírű lengyel rendező, színigazgató.

²⁶ MTA TTK Ms6100/155., 161.

²⁷ *Népszabadság*, 1978. január 6.

²⁸ MTA TTK Ms6100/162

Aczél maga is kifogásolja 1981-ben a színházi szakma egyes képviselőivel folytatott beszélgetésben, hogy a színikritika nem a „szocialista realizmust”, hanem a „formalista, epigonista modernkedést” pártolja.²⁹

Amikor Aczél itt szocialista realizmust mond, akkor a konzervatív, polgári színjátszásra gondol, mert az azt képviselő színházvezetők az ő leglojálisabb, legmegbízhatóbb káderei. A marxizmussal semmilyen közelebbi kapcsolatban nem álló Ádám Ottó például, akinek az *Éjjeli menedékhely*-rendezését MGP éppen a „szocialista realizmustól” való távolsága miatt támadja. Azért, mert a reménytelenség, a kilátástalanság uralja az előadást, „komor pesszimizista műve” torzítja a darabot.³⁰ El is indul a szóbeszéd, hogy MGP a balosok tollnokaként támadja Aczélt.

Aczél ordít MGP-vel, hogy felelőtlenül tönkretesz egy értékes művészt, letöri szegénynek az alkotó- és életkedvét. Pándi Pál ellencikkben méltatja az előadást.³¹

Aczél levelet ír a Madách Színháznak, amelyben kifejezi elismerését és gratulál a kitűnő előadáshoz. A levelet kitűzik a próbatáblára.

És az ekkor éppen vonalas MGP-ével szemben Nádas Péter kritikáját³² magasztalja Aczél. Levelet ír a huszonhat éves, pályakezdő írónak: „örömmel olvastam az *Éjjeli menedékhelyről* írt kitűnő és az előadásról szóló valamennyi kritika közül

²⁹ Herczog Noémi: *Kuss!* Kronosz Kiadó, Pécs, 2022, 107. o.

³⁰ *Népszabadság*, 1968. december 15.

³¹ *Népszabadság*, 1969. január 11. Az *Éjjeli menedékhely* ügyéről lásd Herczog Noémi: i. m. 347–351. o. És Molnár Gál Péter: *Coming out*. Magvető Kiadó, Budapest, 2020, 222–223. o.

³² *Pest Megyei Hírlap*, 1969. január 19.

hozzám legközelebb álló cikkét. Nem tudom, egy olvasó véleménye jelent-e Önnek valamit, de szeretném elmondani, hogy az elmúlt időszakban, amikor kezembe kerültek írásai, mindig több-több örömet találok bennük.³³

Még ugyanebben az évben, Nádas második kötetének megjelenése után megkezdődött elhallgattatásának nyolcéves periódusa, és Aczél többé nem talált örömet az írásaiban.³⁴

1977-ben Ádám Ottó *Hamlet*-rendezését vágta le MGP. A rendező felesége megjegyezte kolléganőjének, Aczél György feleségének, hogy milyen deprimált lett a férje a kritikától. Aczél György, Pozsgay Imre, Molnár Ferenc, az MSZMP KB illetékes osztályának helyettes vezetője, Nemes Dezső, a *Népszabadság* főszerkesztője és E. Fehér Pál, a lap kulturális rovatának felelőse hosszú órákon át tárgyalták MGP kritikáját.³⁵

Székely Gábor helyére Szolnokon Schwajda György került. Be akarta mutatni a Magyarországon akkor már hosszú évtizedek óta nem játszott *A velencei kalmárt*. Nem utolsósorban Major Tamás kedvéért, aki már régóta szerette volna újra eljátszani Shylockot. A minisztérium nemet mondott. Aczél nagy nehezen rábólintott azzal, hogy egyelőre senki ne tudjon róla, maradjanak csendben. Major nem maradt csendben, elterjedt a hír. Tóth Dezső telefonált: Aczél dühös, „elpofáztátok” a dolgot, nem engedélyezik *A velencei*

kalmárt. Erre Schwajda lemondott. 1985-ben, Aczél második KB-titkári periódusa után ismét ő lehetett a színigazgató Szolnokon.³⁶

Schwajda 1978-as távozása után lett a színház főrendezője Paál István, aki szintén „Pozsgay-kádernek” számított. Az ő idejében tiltották le Kornis *Hallelujáját* 1984-ben. Már 1982-ben is ennek a darabnak a nemzeti színházbeli előadása volt a vezetés bukásának egyik közvetlen oka. Déry Tibor regényének, a *G. A. úr X-bennek* a színpadi adaptációját is betiltották 1985-ben. Paál lemondott. A Szolnok megyei első titkár, Andrikó Miklós meséli, hogy Aczél letelefonált neki, amikor hírért vette, hogy Szolnokon sárral dobálóznak a színpadon. Nézzenek utána, mert ez már mégiscsak sok. A Csizsár Imre rendezte *Macbeth*-előadáson tették ezt. *Az ember tragédiája* miatt egy KB-ülés szünetében vonja felelőségre Aczél Andrikót: Mit csináltok ti odalent?! Évából utcalányt?!³⁷ Nb. Évából Madách csinált utcalányt a párizsi színben.

Szikora János Nádas Péter *Takarításával* üldözte Aczélét. Először Pécssett próbálta megrendezni 1979 őszén. Ezt a rendezővel készült interjú szerint személyesen Aczél akadályozta meg.³⁸ 1980-ban Győrött bemutatták a *Takarítást*. A megyei párttitkár, Hány Béla személyesen nézte a próbákat, és referált Aczél-nak a produkció alakulásáról. A színikritikusokat eltanácsolták az előadástól.³⁹ 1981-ben Aczél meglátogatta a győri színházat. A látoga-

³³ 168 Óra, 1996. december 10.

³⁴ Lásd Mihancsik Zsófia interjúja Nádas Péterrel. *Élet és Irodalom*, 1997. október 17.

³⁵ Molnár Gál Péter: i. m., 278–279. o.

³⁶ Bogács Erzsébet: *Rivaldazárlat*. Dóvin Kiadó, 1991, 19–23. o.

³⁷ Uo. 110. o.

³⁸ Uo. 37. o.

³⁹ Uo. 40–41. o.

tása nyomán kirúgták Szikorát, és levették a műsorról Hrabal *Bambini di Pragáját*. Szikora számára Aczél személyesen is megvilágította az intézkedések hátterét: a cseh kultúrattasé tiltakozott az előadás miatt Kádárnál, Kádár leszidta Aczél, és leküldte Győrbe rendet csinálni. Aczél figyelmeztette Szikorát: rosszul válogatja meg a barátait, ellenzékiekre költi az állam pénzét. A *Bambini di Praga* díszleteit és szcenikáját Rajk László, Erdély Miklós és Nagy Bálint jegyezte.⁴⁰ Két prominens ellenzéki, és az „ellenkultúra” karizmatikus, iskolateremtő személyisége.

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az intézkedések személyes hírforrásokon alapuló megszemélyesítése mindig bizonytalan. Az emlékezetből visszaidézett szavak és álláspontok még bizonytalanabbak. Az, hogy Aczél saját kezdeményezésére tiltotta be mondjuk Nádas darabját Pécssett, éppúgy nem biztos, mint az, hogy nem a saját kezdeményezésére vetette le a műsorról a *Bambini di Pragát* Győrben.

A nyolcvanas évek elején, az ellenzék erősödése és a hatalom népszerűségének leolvadása idején a színházak központi irányítása is megszigorodott. A színházak által elkészített műsorterveket először az illetékes tanács és vele együtt a helyi pártbizottság, azután a minisztérium, azután az agitprop bizottság vizsgálja felül. 1981-től előrehozzák a színházak számára a műsortervek leadásának határidejét, és a műsorterv két ütemben,

két alkalommal halad végig ezen az egyeztetési soron.

A minisztériumi szintű egyeztetést Tóth Dezső tartja kézben, ő készíti az előterjesztést az agitprop bizottság számára. A nem ismert művek szövegét a próbák megkezdése előtt két hónappal bekérik, és az elolvasásuk után születik meg a végleges döntés.⁴¹ A darabok letiltása nem ritka és különleges esemény, folyamatos gyakorlat. Az 1981/82-es évadban például kétszáz bemutatóval számolnak, és összesen negyven darabot hagyatnak ki az évad műsorterveiből.⁴²

Nem cenzúráról van itt szó, sokkal többről: az ország egész színházi világának központi birtoklásáról. A kultúrpolitika nem a cenzor, hanem a gazda szemével szelektál. Nem csak arra figyel, hogy mi van túl az engedélyezett határon, hanem ezer szempont, súlypont, aránypár szerint formálja a választékot.

Tóth Dezső előterjesztéseiből világosan kibontakozik ez a szemlélet. Az 1979/80-as évadterv előterjesztéséből, amelyet 1979. július 17-én – néhány nappal a nagy áremelések előtt – tárgyal meg az agitprop bizottság, a következőket tudjuk meg: a minisztérium februárban kiküldött irányelveiben arra figyelmeztette a színházakat, hogy a műsortervük összeállítása során legyenek tekintettel a XII. kongresszusra, a felszabadulás 35. évfordulójára, a Szovjet Drámák Szemléjére, a Nemzetközi Gyermekévre és „egyre szorítóbb gazdasági nehézségeinkre”. „A Minisztérium és az illetékes tanácsok, de maguk a színházak is az előzetes

⁴⁰ Bogácsi Erzsébet: *Rivaldazárlat*. Dovin Kiadó, 1991., 56–57., 60. o.

⁴¹ Uo. 158–159. o.

⁴² Uo. 174. o.

évadterv formálódása során a korábbi évek gyakorlatánál erőteljesebben és szívósabban törekedtek arra, hogy a műsortervben egészségesebb legyen az úgynevezett támogatott és túrt művek aránya. Ennek ellenére a minisztériumnak még az elmúlt hetekben is számos, művelődéspolitikai szempontból nem kívánatosnak ítélt színházi, olykor tanácsi kezdeményezést kellett elhárítania. Több mű bemutatásáról lebeszéltek a színházakat (Eörsi, Nádas, E. Bond, Háy, Lessing egy-egy darabja) vagy a művek politikai-ideológiai tehertételei, illetve kedvezőtlen hatáslehetőségei, vagy pedig a szerzők személye miatt. Csurka *Házmester-siratójának* öt színházban tervezett bemutatóját túlzásnak véltük, egyre redukáltuk.”⁴³

Egy színházvezetői értekezleten, amelyen órákon át dorgálták a színházvezetőket, Tóth Dezső kijelentette: Nem fogunk Mrožek-évadot csinálni: „Egy színházban. Majd megmondom, melyikben.” „És Ör-kényt, mi?! Beadta három színház. Nem! Csak a Vígszínház! A Valló elvtárs bejön, és megbeszéljük, mit

kell húzni! Horvai elvtárs, hallotta? A Vallót átküldi!”⁴⁴

A struktúrán kívüli, nem központi-
lag ellenőrzött színházak, színjátszó
helyek, a Szkéné, az Egyetemi Szín-
padok az ELTE-n és Szegeden, a
Stúdió K, a Monteverdi Szavalókör,
Halász Péter szobaszínháza stb. mű-
ködésének korlátozására, esetleg be-
tiltására volt módja a hatalomnak,
de ezekre nem tekinthetett gazda-
ként.

A kaposvári *III. Richárd* példája mutatja, hogy nincs az a soklépcsős szűrőrendszer, amely a hatalom számára nemkívánatos tartalmakat maradéktalanul távol tudná tartani a színpadoktól, hiszen egy műsortervből nem olvasható ki, hogy kire emlékeztet majd Richmond egy kaposvári színpadon.

A műsortervek szuperrevíziója a nyolcvanas évek közepén szűnt meg, amikor a kultúrpolitika már kikerült Aczél irányítása alól.⁴⁵

⁴³ Magyar Országos Levéltár, 288. fond, 41. cs./328. ő. e.

⁴⁴ Bogácsi Erzsébet: i. m., 92. o.

⁴⁵ Herczog Noémi: *Kuss! Feljelentő színikritika a Kádár-korban*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2022, 102. o.